

Eugeniusz Kuznicow-Wyszyński

ORCID: 0000-0003-3070-2831

Uniwersytet Warszawski

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.8.7>

Geneza procesów repatriacji do Polski na tle procesów migracyjnych w Europie

Abstrakt: W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące zjawiska migracji i repatriacji w Europie, ponadto pokazano rozwiązania prawne dotyczące repatriacji, tak stworzone na gruncie prawa polskiego, jak i wynikające z międzynarodowych, zwłaszcza unijnych, przepisów dotyczących migrantów. Scharakteryzowano sytuację repatriantów, jak również zagadnienia związane z genezą procesów repatriacji do Polski oraz regulacje prawne odnoszące się do repatriacji. Dodatkowo przeprowadzono analizę raportów i danych statystycznych dotyczących skali repatriacji w Polsce w kontekście ruchów migracyjnych w Europie.

Słowa kluczowe: migracja, procesy migracyjne, repatriacja, Europa, Polska

The origins of repatriation processes to Poland in the context of migration processes in Europe

Abstract: The article presents issues related to the phenomenon of migration and repatriation in Europe and points to legal solutions regarding repatriation, both created on the basis of Polish law and resulting from international, especially EU regulations on migrants. The situation of repatriates, issues related to the genesis of repatriation processes to Poland, and legal regulations relating to repatriation were scrutinized in depth. In addition, an analysis of reports and statistical data on the scale of repatriation in Poland in the context of migration movements in Europe was carried out.

Keywords: migration, migration processes, repatriation, Europe, Poland

Jedną z najważniejszych tendencji odnoszących się do procesów migracyjnych, które współcześnie zachodzą nie tylko w Europie, ale i na całym świecie, jest wzrost w zakresie bezwzględnej liczby migrantów. Przyspieszenie po stronie skali przepływów ludzi znajduje między innymi potwierdzenie w statystykach

międzynarodowych. Zgodnie z danymi ONZ liczba osób urodzonych poza państwem obecnego zamieszkania uległa wzrostowi z poziomu 154 milionów, notowanego w 1990 roku, do poziomu 175 milionów, który został odnotowany w 2000 roku. W związku z tym w latach 1990–2000 widoczne jest średnioroczne tempo wzrostu w zakresie migracji międzynarodowych na poziomie 1,2% rocznie, w kolejnej dekadzie wzrosło do 2,3% rocznie. Już w 2020 roku ich liczba przekroczyła poziom 281 milionów. W tym kontekście wskazać należy, że mamy do czynienia z napływem osób, który jest związany bezpośrednio z takimi kwestiami, jak przykładowo swoboda w zakresie migracji¹.

Problematyka związana z migracją światową nie traci w zasadzie na znaczeniu. Odwrotnie, pogłębiające się różnice, jakie zachodzą w poziomie zamożności poszczególnych państw, a także ubóstwo innych krajów, powodują, że poziom migracji wśród ludzi, którzy poszukują schronienia, bezpieczeństwa oraz miejsca do życia, jest coraz większy. W literaturze wskazuje się, że procesy migracyjne będą ulegały jeszcze większemu wzrostowi w przyszłości. Związane to będzie przede wszystkim z panującymi w niektórych częściach świata konfliktami lokalnymi i międzynarodowymi, a także problemami ekonomicznymi oraz gospodarczymi, które dotyczą biedne kraje. Również przyczyną mogą być nawiedzające niektóre części świata coraz częstsze klęski żywiołowe, które mogą występować w przyszłości.

Jednocześnie warto podkreślić, że zjawisko migracji będzie dalej wzrastało w związku z „kosmopolitycznym” spojrzeniem na świat, a także dzięki przekonaniu, że istnieje możliwość życia w innym kraju. To może być związane z pojawieniem się coraz szerszego zjawiska związanego z otwieraniem przez niektóre państwa granic, rosnącej wiedzy na temat współczesnego świata, powszechnej wśród ludzi znajomości obcych języków czy też w związku z rozwojem techniki. W tym przypadku głównie należy wskazać na powszechny dostęp do internetu. Na wzrost w zakresie ruchów migracyjnych niewątpliwie wpływ ma również globalizacja, która jest określana jako pewnego rodzaju proces związany z kurczeniem się współczesnego świata, przy jednoczesnym wzroście świadomości o tym, że świat tak naprawdę stanowi całość. Rozwój, a także dostępność technologii, które są związane z przemieszczaniem się, spowodowały, że ludzkość jeszcze nigdy tak bardzo nie migrowała jak w ciągu ostatnich 20 lat. Obecnie większość osób, która migruje, robi to dobrowolnie, zazwyczaj dążąc do poprawy swojego życia lub poszukując możliwości dalszego rozwoju. Grupy ludzi przemieszczają się, często ignorując istniejące granice między państwami lub migrując w sytuacji, gdy te nie są zbyt ściśle strzeżone. Obecnie wszystko jest zarówno lokalne, jak i globalne².

XX wiek, który określany jest również mianem „stulecia uchodźców”, pokazał zasięg oraz skalę uciekinierów, które wcześniej w historii ludzkości nie były w rzeczywistości znane. Zgodnie z niektórymi szacunkami blisko 250 milionów ludzi

¹ M. Okólski, *Cechy najnowszych migracji międzynarodowych*, „Biuletyn Migracyjny” 42, 2013, s. 2.

² Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa 2000, s. 6.

to emigranci lub osoby, które zostały deportowane czy też przesiedlone³. Masowe emigracje, które odbywały się z kontynentu europejskiego, zaczęły słabnąć po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Stany Zjednoczone, które w tym okresie notowały pełne zasiedlenie swojego obszaru, tak naprawdę nie były zainteresowane przyjmowaniem kolejnych mas ludzkich pochodzących z Europy, która została wcześniej wyniszczona przez pierwszą wojnę światową. Związane przede wszystkim było to z faktem, że istniała groźba odnosząca się do możliwości obniżenia stopy życiowej po stronie Amerykanów, przez co wprowadzono w życie politykę mającą na celu ograniczenie napływu imigrantów. Na początku lat dwudziestych ubiegłego wieku wprowadzono tak zwane kwoty imigracyjne, które limitowały liczbę wpuszczonych do Stanów Zjednoczonych osób w ciągu jednego roku z danych państw⁴.

W literaturze wskazuje się, że boom migracyjny to okres, który trwał do roku 1974, a więc do kryzysu naftowego. Jednocześnie należy wskazać, że gospodarki państw uprzemysłowionych na Zachodzie miały problem związany ze stagnacją, przy jednoczesnym wzroście wskaźników bezrobocia. Odnosiło się to do polityki w zakresie zatrudnienia wśród państw należących do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej⁵. W wyniku tych wydarzeń nastąpiło ograniczenie w zakresie możliwości zatrudniania już osiadłych osób będących emigrantami⁶. Początkowo państwa z kontynentu europejskiego wprowadziły zakaz odnoszący się do przyjmowania obcokrajowców do pracy. Przykładem tego zjawiska mogą być wprowadzone we Francji restrykcje, które zostały nałożone na migrację zarobkową w lipcu 1975 roku. Polegały one na odmowie wjazdu Algierczykom oraz mieszkańcom północnej Afryki, którzy chcieli przybyć w celach zarobkowych do Francji. W późniejszym okresie państwa zapoczątkowały poszukiwania nowych sposobów kontroli ruchów migracyjnych przy jednoczesnym umożliwieniu łączenia rodzin. Mając na celu zahamowanie wjazdu obcokrajowców, emigracyjne kraje podejmowały liczne kroki restrykcyjne, które polegały na wprowadzaniu dla osób wjeżdżających obowiązku wizowego.

Intensyfikacja procesów migracyjnych, którą odnotowano w XX wieku, wiązała się z bezprecedensowym rozwojem infrastruktury, środków transportu i mediów oraz koniunkturą gospodarczą. Była ona również wynikiem działalności dwóch funkcjonujących w tym okresie reżimów totalitarnych, a także dwóch wojen światowych. Skutkowały one między innymi masowymi ucieczkami, ewakuacjami przed zbliżającym się frontem działań militarnych, wysiedleniami i deportacjami,

³ *Ibidem*.

⁴ A. Maryański, *Współczesne wędrówki ludów. Zarys geografii migracji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986, s. 7.

⁵ J. Rymarczyk, *Migracje siły roboczej do krajów EWG i jej konsekwencje społeczno-gospodarcze*, Poznań 1986, s. 31.

⁶ M. Majchrzak, *Doświadczenia Europy Zachodniej w dziedzinie migracji*, „Polityka Społeczna” 3, 1995, s. 18.

które przybrały niespotykaną dotąd skalę. W drugiej połowie XX wieku podkreślano, że skala migracji tak naprawdę nie uległa osłabieniu, wręcz przeciwnie — nasiliła się, co było widoczne nie tylko w początkowych latach XXI wieku, ale i obecnie⁷.

Od czasu drugiej wojny światowej Europa stanowiła bezpieczną przystań dla repatriantów opuszczających były kolonie, a także uciekających przed wojną w krajach takich jak była Jugosławia, Afganistan i Syria. Duża liczba osób migruje szczególnie do środkowej części Europy Zachodniej. Niemcy, które są krajem o najbardziej dodatnim saldzie migracji, miały w 2015 roku nadwyżkę około 1,2 miliona osób, co oznacza, że ponad 1,2 miliona więcej osób przeprowadziło się do Niemiec niż z Niemiec. W tym roku Wielka Brytania i Austria miały nadwyżkę odpowiednio około 400 tysięcy i 123 tysiące. Warto zauważyć, że dla Austrii, która ma populację liczącą prawie 9 milionów mieszkańców, takie saldo jest porównywalne z saldem wynoszącym 83 miliony w Niemczech. Inaczej sytuacja wygląda z Grecją oraz Rumunią, gdzie saldo migracji netto wynosiło 35 tysięcy osób. Jednakże w porównaniu z innymi krajami europejskimi radzą sobie one z ruchami migracyjnymi tylko nieznacznie lepiej⁸.

Aktualnie możemy zauważyć tendencję do migracji między państwami wschodnimi a zachodnimi, co jest niewątpliwie związane choćby z upadkiem komunizmu w Europie. Udział ludzi pochodzących z państw Europy Środkowej i Wschodniej w ogólnej liczbie ludności państw członkowskich należących do Unii Europejskiej był stosunkowo mały. Niektórzy z autorów wskazują, że naprawdę minimalny. Sytuacja w tym zakresie zmieniła się wtedy, gdy w 2004 roku nastąpiło rozszerzenie Unii Europejskiej. Na skutek tego wydarzenia do Wspólnoty wprowadzono 10 nowych państw środkowoeuropejskich, co równocześnie skutkowało wzrostem ruchów migracyjnych.

Wskazać należy, że bałkański szlak migracyjny, który wiedzie z Grecji przez Macedonię oraz Serbię w kierunku Węgier czy też Chorwacji i Słowenii, od 2015 roku stał się najpopularniejszy, jeśli chodzi o dotarcie do Europy Zachodniej z obszarów Bliskiego Wschodu, Azji Południowej, a także Afryki. Zgodnie z danymi Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji do września 2015 roku przez Grecję przebyło niemal 75% z grupy ponad 500 tysięcy imigrantów oraz uchodźców udających się na obszar Unii Europejskiej. Warto zaznaczyć, że Grecja nie posiada połączenia lądowego z pozostałymi państwami strefy Schengen, dlatego migranci, przemierzając piechotą Bałkany, opuszczali tę strefę, a następnie wchodzili do niej ponownie, na przykład przez Węgry.

Większość tych osób nie została zarejestrowana, a także nie złożyła wniosków azylowych czy uchodźczych, ponieważ w związku ze skalą całego zjawiska, a także

⁷ M. Wójcik-Żołądek, *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*, „Studia BAS” 4, 2014, s. 10.

⁸ *Migration in EU — Statistics and Facts*, <https://www.statista.com/topics/4046/migration-in-europe> (dostęp: 21.02.2023).

własnymi problemami politycznymi oraz gospodarczymi rząd w Atenach nie był w stanie utrzymać procedur odnoszących się do ochrony granic⁹.

Zgodnie z danymi Eurostatu za 2020 rok odnotowano migrację w wysokości 4,4 miliona osób do państw Unii Europejskiej. Jednocześnie wskazano, że grupa licząca 3,1 miliona osób opuściła państwa członkowskie UE. Podkreśla się jednak, że wskazane liczby w praktyce nie odzwierciedlają skali notowanych w tym okresie przepływów migracyjnych do lub poza Unię Europejską, ponieważ ruchy migracyjne obejmują także przepływy wewnątrz Unii Europejskiej. Wśród wskazanych już 4,4 miliona migrantów należy stwierdzić, że 2 miliony osób to obywatele państw spoza Unii Europejskiej. Z kolei 1,3 miliona osób legitymuje się obywatelstwem innego państwa należącego do Unii niż to, do którego wyemigrowali, blisko zaś milion to osoby migrujące do państwa członkowskiego, posiadające jego obywatelstwo. Jako przykład ostatniego zjawiska można wskazać repatriantów czy inne osoby powracające do kraju. W grupie osób migrujących należy odnotować również niewielki odsetek bezpaństwowców, których liczba nie przekroczyła 11 tysięcy.

Liczby dotyczące migracji w 2022 roku pokazują, że 1,92 miliona osób wyemigrowało do UE. W kontekście poszczególnych państw widać, że największa liczba imigrantów została zgłoszona przez Niemcy w 2022 roku, gdzie ich udział w liczbie ludności kraju wynosił 15,7%. W dalszej kolejności były to Hiszpania (ponad 15,2%), Wielka Brytania (ponad 14,1%), Francja (14,1%) oraz Włochy (ponad 10,4%). Jednocześnie należy wskazać, że w Niemczech odnotowano również najwyższą liczbę, jeśli chodzi o emigrantów, których zgłoszono w 2022 roku, to jest 244 miliony 132 tysiące. W dalszej kolejności najwięcej emigrantów przyjęły takie państwa, jak Hiszpania (blisko 182 miliony 241 tysięcy), Francja (ponad 121 tysięcy), Wielka Brytania (blisko 46 tysięcy). Jednocześnie należy wskazać, że na terenie Polski przebywa ponad 500 tysięcy imigrantów; są to obywatele Ukrainy, Białorusi, Niemiec, Rosji, Wietnamu, Indii oraz Gruzji¹⁰.

Warto również wspomnieć o wojnie w Ukrainie, która doprowadziła do tego, że ogromna liczba Ukraińców uciekła ze swojej rozdartej wojną ojczyzny. W listopadzie 2022 roku odnotowano około 14,9 miliona przekroczeń granicy z Ukrainy oraz 7,4 miliona przekroczeń granicy z powrotem do Ukrainy. Najczęstszym miejscem docelowym dla ukraińskich uchodźców w 2022 roku była Polska, do której przedostało się ponad 7,5 miliona osób¹¹.

W okresie, kiedy mamy do czynienia z ponad stuletnią historią Polski porobiorowej, problematyka odnosząca się do repatriacji wielokrotnie była przedmiotem rozważań podejmowanych ze strony osób rządzących państwem polskim. Wspólną cechą odnoszącą się do zorganizowanych w tym okresie przemieszczeń

⁹ T. Żornaczuk, *Bałkańskie domino: niepewna przyszłość nowego szlaku migracyjnego przez Chorwację i Słowenię*, „Biuletyn PISM” 92, 2015, s. 1.

¹⁰ *Pół miliona cudzoziemców z ważnymi zezwoleniami na pobyt*, <https://udsc.prowly.com/151013-pol-miliona-cudzoziemcow-z-waznymi-zezwoleniami-na-pobyt> (dostęp: 21.02.2023).

¹¹ *Ibidem*.

ludności (niekiedy nazywanych umownie repatriacją ludności polskiej) było przede wszystkim to, że za każdym razem głównie odnosiły się one do przyjazdów osiedleńczych oraz powrotów poszczególnych osób ze Wschodu. Różniły się one sposobem zorganizowania całego procesu przeprowadzenia repatriacji, jak również kontekstem politycznym, a także skalą tych ruchów migracyjnych. Jednocześnie Polska jest związkiem różnych narodów z uwagi na jej historię, a na jej obszarze żyje wiele grup migrantów. W trakcie kształtowania się granic niepodległej Polski, jak również w procesach zachodzących po drugiej wojnie światowej wielu obywateli polskich zmuszonych było do opuszczenia swoich miejsc zamieszkania w ramach prowadzonej polityki wysiedleńczej. Dopiero w okresie późnego PRL-u, a przede wszystkim po transformacji ustrojowej w Polsce zaczęły się powroty tych osób, jak również ich rodzin do ojczyzny.

Repatriacja jest zdecydowanie procesem zorganizowanym, dobrowolnym oraz opartym o uregulowania prawne i porozumienia międzynarodowe. W dotychczasowej historii władze RP już wielokrotnie podejmowały wysiłek w kwestii repatriacji Polaków do Polski. Działania te towarzyszyły najważniejszym zmianom politycznym, które dokonywały się w kraju na przestrzeni ostatnich 100 lat. Repatriacja, która obejmowała przede wszystkim powroty ludności polskiej ze Wschodu, miała różne formy. Podobnie było z kontekstem politycznym i skalą ruchów migracyjnych, które również każdorazowo były odmienne. Procesy repatriacyjne do Polski przebiegały w kilku etapach:

1. Bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej, po traktacie podpisanym w Brześciu 3 marca 1918 roku. Ludność wysiedlona podczas wojny na tereny Imperium Rosyjskiego zaczęła wracać do Polski. Traktat kończył udział Rosji w wojnie, co stwarzało możliwości powrotu wysiedleńców do kraju i wywołało falę spontanicznych, mało zorganizowanych ze strony władz powrotów.

2. W latach 1921–1924, po podpisaniu tak zwanego pokoju ryskiego. Był to traktat między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku¹². Kończył on wojnę Polski z państwem radzieckim.

3. W latach 1944–1948, kiedy to akcja przesiedleńcza była prowadzona na podstawie umów pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego (PKWN), w imieniu państwa, a ZSRR oraz władzami republik radzieckich: Ukrainńskiej, Białoruskiej i Litewskiej. Przesiedlano do kraju część ludności legitymującej się przed drugą wojną światową obywatelstwem polskim, a zamieszkałą na zajętych przez ZSRR i jego republiki terytoriach II Rzeczypospolitej. Przesiedlenia dotyczyły też obywateli wysiedlonych w okresie wojny w głąb ZSRR. Zostały zatrzymane decyzją władz ZSRR w 1948 roku.

4. W latach 1955–1959, kiedy to miały miejsce przesiedlenia kończące poprzedni przerwany proces przesiedleńczy.

¹² Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku, Dz.U. z 1921 r. Nr 49, poz. 300.

5. Po podjęciu transformacji ustrojowej w Polsce, w 1989 roku. Ustawa repatriacyjna została uchwalona jednak dopiero w 2000 roku¹³.

Procesy te należy skrótkowo zaprezentować. W pierwszych dwóch okresach repatriacji, czyli zarówno tej następującej bezpośrednio po traktacie brzeskim, jak i w latach 1921–1924, liczba osób przemieszczających się na ziemie polskie była znacząca, przewyższała istotnie rozmiary pozostałych, późniejszych repatriacji do kraju. Oba te okresy są określane mianem „pierwszej fali repatriacji”¹⁴. Cechowała je specyficzna struktura narodowościowa. Mianowicie — repatrianci byli wieloetniczni, przy czym ludność polska stanowiła zdecydowaną mniejszość. Wynikało to z zamieszkiwania na ziemiach, które po zakończeniu pierwszej wojny światowej weszły w skład II Rzeczypospolitej, co miało miejsce jeszcze przed wybuchem działań wojennych. Ludność różnych narodowości chciała powrócić do miejsc wcześniejszego osiedlenia. Ponadto repatriantami były osoby, które w toku działań wojennych zostały przesiedlone, także w czasie wielu innych działań zbrojnych, przykładowo w okresie wojen bałkańskich¹⁵.

Repatrianci byli zróżnicowani co do genezy znalezienia się poza krajem. Część z nich to osoby zesłane w głąb Rosji jeszcze w okresie caratu, jak i jednostki, które w dobie carskiej Rosji przeniosły się tam dobrowolnie, głównie w poszukiwaniu lepiej płatnej pracy, oraz ich potomkowie. Szacuje się, że ta grupa repatriantów liczyła w omawianym okresie (lata 1918–1924) ponad 500 tysięcy osób. Przy tym najliczniejsi byli wśród tej grupy repatriantów dawni emigranci zarobkowi do Rosji z lat 1890–1914, których liczbę szacuje się na około 400 tysięcy osób¹⁶.

Odrębna kategoria repatriantów to osoby, które mieszkały niegdys w obrębie I Rzeczypospolitej, na obszarach nienależących do II Rzeczypospolitej. Dominowała tam ludność z ówczesnych guberni: kijowskiej, witebskiej, mohylewskiej i mińskiej. Te powroty wynikały z poczucia więzi z polską tradycją lub z niechęci do podlegania ZSRR¹⁷.

Do kolejnej kategorii repatriantów zalicza się osoby, które zostały wcielone w okresie pierwszej wojny światowej do armii rosyjskiej, z których część została przeniesiona w 1915 roku poza ziemie etnicznie polskie. Szacuje się, że wśród tej grupy powracających na ziemie polskie było ponad 500 tysięcy Polaków. Jednakże wraz z nimi przynosiły się do Polski również osoby innej narodowości, które

¹³ C. Żołędowski, „Pierwsza repatriacja”. Powroty i przyjazdy osiedleńcze do Polski ze Wschodu po I wojnie światowej, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 1, 2017, s. 63–64.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Szerzej przedstawiał to uznany autor monografii na ten temat: A. Krysiński, *Tendencje rozwojowe ludności Polski pod względem narodowościowym i wyznaniowym w dobie powojennej*, „Studia Narodowościowe” 1, 1931, s. 3–14. Autor ten został przywołany, ponieważ w opracowaniach późniejszych w mniejszym stopniu skupiano się na kwestii narodowości repatriantów.

¹⁶ A. Patek, *Polacy w Rosji i ZSRR*, [w:] *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska-Ceglowa, Poznań 1992, s. 290–291.

¹⁷ R. Wyszynski, *Przesiedlenia ludności polskiej z ZSRR w latach 1920–1960*, „Studia BAS” 2, 2013, nr 34, s. 110–111.

też wcielono do armii rosyjskiej, a wcześniej zamieszkiwały na terenach przyszłej II Rzeczypospolitej¹⁸.

Odrębną kategorię repatriantów stanowiły osoby przesiedlone przez władze rosyjskie w latach 1914–1915, które wcześniej zamieszkiwały zachodnie gubernie tego państwa. W większości były to w tym przypadku przymusowe wysiedlenia. Szacuje się, że dotyczyło to około miliona Polaków, z których znacząca część powróciła¹⁹.

Jeszcze inna kategoria repatriantów to Polacy zesłani po 1914 roku, czyli po wybuchu pierwszej wojny światowej, którzy byli wówczas poddani rosyjskimi, a oskarżono ich lub podejrzewano o antyrosyjskie spiski. Ponadto do tej grupy zaliczano również jeńców wojennych z armii Prus i Austro-Węgier, a także ludność cywilną będącą obywatelami tych dwóch krajów, która po przejściu wojsk rosyjskich została zesłana w głąb Rosji z powodów politycznych. Szacuje się, że w 1914 roku deportowano do Rosji około 25 tysięcy Polaków będących jeńcami cywilnymi²⁰.

Odrębną kategorię repatriantów stanowili Polacy — jeńcy wojenni, wzięci do niewoli przez wojsko bolszewickie w latach 1919–1920 i zesłani w głąb Rosji. Było to przede wszystkim powiązane z prowadzoną przez II Rzeczpospolitą wojną z rosyjskimi bolszewikami. Ich liczba jest szacowana na kilkadziesiąt tysięcy — większość powracała w zależności od stanu zdrowia²¹.

Ostatnią kategorię repatriantów można określić jako ludność głównie niepolską, którą ewakuowano podczas działań wojennych przy wycofywaniu się armii rosyjskiej z obszarów Białostoczczyzny, Grodzieńszczyzny oraz Wołynia i Wileńszczyzny. Zalicza się do tej kategorii również Ukraińców z Galicji oraz Mazurów, których ewakuowano w 1915 roku, gdy armia bolszewicka wycofywała się z terenu Prus Wschodnich²².

Łącznie liczba repatriantów oraz reemigrantów powracających do Polski w omawianym okresie (do 1924 roku) wynosiła szacunkowo od 4,5 do 5 milionów osób, przy czym Polaków było około 3 milionów. Do wyjazdu z terenu ZSRR skłaniała ich również trudna sytuacja polityczna i gospodarcza, bowiem w okresie od 1917 roku kraj ten był dotknięty głodem oraz licznymi zamieszkami wewnętrznymi.

O powrót wymienionych osób zabiegało wiele instytucji na ziemiach polskich. Początkowo, jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, starania podejmowały Rada Regencyjna Królestwa Polskiego oraz późniejszy Wydział Remigracyjny

¹⁸ S. Sula, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*, Warszawa 2013, s. 38–39.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ J. Kumaniecki, *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Państwem Radzieckim 1918–1943*, Warszawa 1991, s. 129–130.

²² C. Żołędowski, „Pierwsza repatriacja”, s. 70.

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Po odzyskaniu niepodległości inicjatywę przejęły władze II Rzeczypospolitej. Między innymi w listopadzie 1918 roku powołano Państwowy Urząd do spraw Powrotu Jeńców, który wkrótce przekształcono w Państwowy Urząd do spraw Powrotu Jeńców, Uchodźców i Robotników²³. Całość działań reemigracyjnych nadzorowały ważne resorty, w tym powołany przy Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej Urząd Emigracyjny²⁴. Repatriacja stała się ważnym celem polityki społecznej wyzwolonej Polski.

W dniu 20 stycznia 1920 roku uchwalono ustawę o obywatelstwie polskim, która regulowała przynależność państwową mieszkańców kraju. Obywatelstwo polskie można było nabyć przez urodzenie, inne uprawnienia do jego posiadania, związki rodzinne, w tym małżeństwo, powierzenie sprawowania urzędu publicznego, jak też podjęcie służby wojskowej²⁵. Zwraca przy tym uwagę, że ustawa nie przewidywała nadania obywatelstwa z tytułu repatriacji — intencją prawodawców było bowiem pomnożenie mieszkańców kraju, a nie powiązanie obywateli z ich pochodzeniem etnicznym czy przynależnością narodową. Polska była otwarta dla imigrantów, nie oczekiwała, że zwiążą się z nią jedynie interesami narodowymi²⁶.

Sprawa repatriacji w początkowych latach po drugiej wojnie światowej przedstawiała się następująco: działania wojenne zapoczątkowały kolejny okres wysiedleń w Rzeczypospolitej. Zawarty 23 sierpnia 1939 roku pakt między Ribbentropem i Mołotowem spowodował kolejny rozbiór ziem polskich. W latach 1939–1940 Związek Radziecki anektował znaczną część wschodnich obszarów Polski; zamieszkującej tam ludności siłą narzucano obywatelstwo ZSRR, ponadto prowadzono masowe deportacje w głąb jego terytorium. W trakcie działań wojennych dołączali do nich liczni jeńcy wojenni oraz ludność cywilna zmuszana do pracy na rzecz państwa sowieckiego. Po 1944 roku oraz po zakończeniu wojny kontynuowano deportacje na tereny ZSRR. W większości odbierano przesiedleńcom obywatelstwo polskie, a działania te akceptował rządzący Polską PKWN.

Z kolei wobec ludności zamieszkującej Kresy Wschodnie, które zostały anektowane przez ZSRR, w latach 1944–1948 podjęto działania określane w PRL mianem repatriacji. W rzeczywistości było to przesiedlanie mieszkańców tych terenów na obszar okrojonego państwa polskiego, w tym tak zwane ziemie odzyskane, czyli przyznane Polsce po drugiej wojnie, które były położone na obszarach odebranych stronie niemieckiej. Przesiedleńcy w istocie nie byli repatriantami, nigdy bowiem

²³ *Ibidem*.

²⁴ J. Łazor, *Polityka migracyjna Drugiej Rzeczypospolitej — próba syntezy*, [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. 2, red. P. Grata, Rzeszów 2015, s. 46–47.

²⁵ Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 roku o obywatelstwie Państwa Polskiego, Dz.U. z 1920 r. Nr 7, poz. 44.

²⁶ W. Marciniak, *Uwagi o kontekstach znaczeniowych pojęcia „repatriacja” z ZSRR oraz o nabywaniu z jej tytułu obywatelstwa polskiego*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 18, 2017, s. 80.

nie zamieszkiwali na terenie, na który ich przenoszono, nie powracali do kraju, a byli *de facto* wygnani ze swoich domów na wschodzie²⁷.

Nazewnictwo to przeniesiono na urzędy, w związku z czym jesienią 1944 roku utworzono Państwowy Urząd Repatriacyjny, a w 1945 roku ustanowiono Pełnomocnika Rządu do spraw Repatriacji. Kolejne urzędy do spraw przesiedleń także zawierały słowo „repatriacja”; znalazło się ono również w umowach dotyczących przesiedlania ludności²⁸.

Akcje przesiedleńcze trwały najpierw od 1944 do 1948 roku, a następnie wznowiono je w latach 1955–1959 — powodem przerwy była okresowa niechęć ZSRR do przesiedlania dawnych mieszkańców Polski na jej nowe terytorium. Od początku 1951 roku w myśl ówczesnego prawa za repatriantów uznawano osoby legitymujące się obywatelstwem polskim. W dniu 8 stycznia 1951 roku uchwalono ustawę o obywatelstwie polskim, która została pierwszą w PRL regulującą zasady posiadania polskiego obywatelstwa. Ten akt prawny określał między innymi nabycie obywatelstwa polskiego przez repatriantów. Dotyczyło to również owych przesiedleńców²⁹.

Początkowo ustawa nie zdefiniowała samego pojęcia repatrianta; w roku 1951 na jej mocy doprecyzowano i ustanowiono, że repatriantami są osoby, które w chwili repatriacji posiadały obywatelstwo obce, jednak legitymowały się polskim pochodzeniem, a ponadto miały wolę przybycia do Polski w celu osiedleńczym. Tym osobom nadawano polskie obywatelstwo, natomiast ich rodzinom, gdy nie spełniały wskazanego warunku, obywatelstwo przysługiwało jedynie z nadania³⁰.

W okresie od 1944 do 1949 roku przesiedliło się z ZSRR na tereny PRL łącznie 2 miliony 66 tysięcy osób, z czego milion 530 tysięcy stanowili repatrianci dobrowolni, którzy mogą być określani jako przesiedleńcy lub migranci, natomiast pozostałe 536 tysięcy to repatrianci przymusowi. Szeroko rozumiana repatriacja stanowiła 60% napływu do kraju ludności w tym okresie. Największe nasilenie tych procesów miało miejsce w latach 1945–1946³¹.

Po przerwie w tej masowej migracji do kraju procesy repatriacyjne odnowiły się po roku 1955. Do 1960 do Polski przybywali repatrianci z Kazachstanu, którzy osiedlali się w gospodarstwach rolnych, w tym polikwidowanych państwowych gospodarstwach rolnych. Powszechnie nakłaniano do repatriacji i już latem 1955 roku Bolesław Bierut wygłosił przemówienie zachęcające do powrotu do kraju, ewentualnie do przeniesienia się z dawnych terenów wschodnich Rzeczypospolitej.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Szerzej W. Marciniak, *Uwagi o genezie polsko-radzieckiej umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r.*, [w:] *Studia i szkice z dziejów XX wieku*, red. A. Głowacki, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 91, 2013, s. 119–120.

²⁹ Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 roku o obywatelstwie polskim, Dz.U. z 1951 r. Nr 4, poz. 25.

³⁰ W. Marciniak, *Uwagi o genezie polsko-radzieckiej umowy repatriacyjnej...*, s. 87.

³¹ M. Kurenda, *Polityka repatriacyjna Polski. Zarys ewolucji rozwiązań instytucjonalno-prawnych w latach 1918–1998*, „Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu”, 1999, s. 7.

Kierowano też apele o takim charakterze do obywateli polskich przebywających na Zachodzie. Tym samym komunistyczny rząd Bolesława Bieruta faktycznie prowadził akcję osiedleńczą Polaków na tak zwanych „terenach odzyskanych”, czyli obszarach na wschodnich rubieżach Polski, które zostały włączone do kraju po zakończeniu drugiej wojny światowej. Ta akcja była częścią szerszego procesu przesiedleńczego i umacniania kontrolowanego przez komunistów państwa po wojnie. Osadnictwo na tych terenach miało na celu zwiększenie polskości tych obszarów oraz zabezpieczenie granic Polski na wschodzie. W latach 1955–1959 przybyło do kraju ponad 257 tysięcy repatriantów, w tym aż 97% z ZSRR. Taka sprzyjająca powrotom polityka władz wynikała zwłaszcza z chęci zwiększenia populacji w kraju, który wciąż odczuwał straty powojenne³².

Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku fala migracyjna zmalała, a chętnych do powrotu było znacznie mniej niż poprzednio. Taka sytuacja utrzymywała się praktycznie do końca Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, aż do okresu transformacji, który rozpoczął ostatnią, obecnie trwającą falę repatriacji. Jak już wspomniano, brakowało jasnych regulacji prawnych dotyczących repatriacji, zwłaszcza tego, kogo należy uznać za repatrianta. Do przyjazdu do Polski zachęcała nowa polityka władz kreujących państwo otwarte, demokratyczne, rządzące się nowoczesnymi zasadami.

Jednocześnie szukano precyzyjnych instrumentów propagowania procesu repatriacji. 14 maja 1996 roku Rada Ministrów przyjęła nowe zasady polityki państwa w zakresie repatriacji, które były odmienne od wcześniej obowiązujących. Państwo otworzyło się na pomoc repatriantom ze Wschodu, w tym z Kazachstanu: ułatwiono między innymi procedurę nabycia polskiego obywatelstwa przez repatriantów. Warunkiem wszczęcia procedury repatriacyjnej było jedynie otrzymanie zaproszenia przez osobę, która deklarowała narodowość polską lub polskie pochodzenie. Takie zaproszenia wydawały organy gmin. Ponadto przyjęto wiele instrumentów mających pomóc repatriantom w adaptacji do nowych warunków³³.

W 1997 roku Polska przeżywała znaczący moment w swojej historii politycznej i konstytucyjnej, gdy przyjęła nową konstytucję, która miała znaczący wpływ na kształtowanie demokratycznych instytucji i wartości kraju. Jednym z jej kluczowych aspektów była preambuła, która nie tylko stanowiła wprowadzenie do dokumentu, ale również zawierała istotne deklaracje odnoszące się do tożsamości narodu polskiego oraz jego relacji z emigracją. Preambuła konstytucji z 1997 roku zawierała ważne przesłanie dotyczące definicji narodu polskiego, podkreślając kontynuację historycznych tradycji i wartości. Ponadto odnosiła się do współpracy z Polonią i emigracją, co miało na celu uznawanie znaczenia polskiej diaspory dla kraju oraz utrzymanie silnych więzi kulturowych i społecznych między Polską a Polonią na całym świecie.

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

Na początku 1998 roku podjęto prace nad kolejnymi zmianami, aby dalej łagodzić przepisy repatriacyjne oraz ustanowić nową politykę migracyjną państwa, szczególnie w części dotyczącej repatriantów. Rok ten przyniósł regulacje prawne dotyczące zmiany statusu repatrianta. Przyczyniły się do tego zarówno ustawa o cudzoziemcach z 12 maja 1997 roku oraz jej nowelizacja z 1998 roku, jak również towarzyszące jej akty wykonawcze oraz wprowadzone instrumenty administracyjno-prawne ułatwiające procedurę repatriacji³⁴.

Kolejne zmiany prawa oraz regulacji administracyjnych zaowocowały w 2000 roku uchwaleniem ustawy o repatriacji, która zawiera szczegółowe uregulowania w kwestiach repatriacyjnych³⁵. W preambule tego aktu prawnego napisano, że ma ona zadośćuczynić „potomkom dawnej Rzeczypospolitej”, „ofiaram systemu komunistycznego terroru”, których przemocą zmuszono do opuszczenia ziemi przodków i wbrew ich woli osiedlono w ZSRR, wreszcie „prześladowano ich z powodu pochodzenia” i „przywiązania do wiary, tradycji i umiłowania wolności”, a ponadto pozbawiono ich możliwości powrotu do ojczyzny. Treść preambuły skierowano do tych, którzy „miłość i przywiązanie do ojczyzny przekazali swoim potomkom”, a którym polski ustawodawca pragnie umożliwić repatriację do kraju³⁶. Ustawa określa również zasady nabycia statusu repatrianta oraz jego prawa, jak i zasady udzielania repatriantom oraz ich rodzinom pomocy.

Repatrianci mogą ubiegać się o przyznanie im obywatelstwa polskiego na podstawie ustawy o obywatelstwie polskim w jej obecnym kształcie z roku 2009 i po dokonanych zmianach³⁷. Z punktu widzenia repatriacji najistotniejszym zapisem tej ustawy jest art. 17, który stanowi, że „do nabycia obywatelstwa polskiego przez repatriację stosuje się przepisy ustawy z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji”³⁸. Repatrianci przybywają do kraju na podstawie wizej krajowej, którą wydaje się im w drodze repatriacji³⁹. Oprócz pojęcia repatrianta w ustawie pojawiło się określenie „kandydata na repatrianta”. To osoba polskiego pochodzenia, która od konsula otrzymała decyzję o zakwalifikowaniu do uzyskania wizej w celu repatriacji albo też złożyła wniosek o taką wizej przed 1 maja 2017 roku i otrzymała jej przyrzeczenie od konsula polskiego. Kandydatem na repatrianta jest także osoba z najbliższej rodziny repatrianta, która przybyła do Polski wraz z nim. To zarówno jego współmałżonek, jak i małoletnie dziecko pozostające pod opieką rodzicielską przynajmniej jednego z rodziców⁴⁰.

Mimo wymienionych dużych możliwości systematycznie od 2007 roku liczba repatriantów spadała, a okres oczekiwania na osiedlenie się w Polsce w ramach

³⁴ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o cudzoziemcach, Dz.U. Nr 114, poz. 739.

³⁵ Ustawa z dnia 9 lipca 2000 roku o repatriacji, Dz.U. z 2019 r. poz. 1472.

³⁶ Preambuła, ustawa o repatriacji.

³⁷ Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim, Dz.U. z 2012 r. poz. 161.

³⁸ Artykuł 17 ustawy o obywatelstwie polskim.

³⁹ Artykuł 1.2 ustawy o repatriacji.

⁴⁰ Artykuł 1a pkt 1–2 ustawy o repatriacji.

procedury repatriacyjnej mógł trwać nawet kilka lat. W 2007 roku w ten sposób do Polski przyjechały 243 osoby, a w 2012 roku — tylko 123. Do końca roku 2011 w Polsce osiedliło się w ramach repatriacji jedynie 5215 osób; to liczba nieduża, zważywszy na sporą liczbę składanych wniosków. Wiele z nich jest bowiem odrzuconych, a formalności przy załatwianiu spraw o repatriację są bardzo skomplikowane. Dopiero od 2012 roku liczba repatriantów w Polsce systematycznie rośnie. W 2016 roku do Polski przybyły 282 osoby, a w 2017 — 276. W 2018 roku sprowadzono już blisko tysiąc repatriantów. Tym samym w latach 2015–2019 na podstawie krajowych wiz repatriacyjnych do Polski przyjechało 2555 osób, w tym 670 małoletnich. Jednocześnie w tym okresie wraz z repatriantami przybyło do Polski 134 członków ich rodzin. Przy tym od kilku lat zwiększa się liczba wniosków o repatriację: w roku 2020 do Polski przybyło łącznie blisko 550 repatriantów; to Polacy z Kazachstanu, Rosji, Ukrainy, Białorusi, Uzbekistanu, Gruzji i Turkmenistanu⁴¹.

W tym kontekście przede wszystkim należy wskazać, że w ramach poszczególnych grup: migrantów ekonomicznych, uchodźców czy też repatriantów, przewidziane zostały odpowiednie instrumenty prawne. Tym samym migranci ekonomiczni stanowiąc będą raczej odrębną grupę, ponieważ ich pobyt ma najczęściej charakter czasowy, uzasadniony wyłącznie przyczynami o charakterze gospodarczym. Jednocześnie grupa ta jest niejako priorytetem dla prowadzonej polityki migracyjnej przez państwo, traktowana jest bowiem jako pewnego rodzaju „wartość dodana” do gospodarki. Inaczej wygląda natomiast kwestia odnosząca się do repatriantów. W tym przypadku wymagana jest interwencja ze strony państwa w zakresie udzielanej pomocy. W społecznym dyskursie patriotyczno-narodowym ważny jest pochodzeniowy i etniczny potencjał repatriantów, który pozwala na poszerzenie stosowanych dotychczas kryteriów i włączenie ich do wspólnoty narodowej, niejako w akcie niezgody na obecność przedstawicieli odmiennej religii i kultury⁴².

Bibliografia

Literatura

- Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa 2000.
- Krysiński A., *Tendencje rozwojowe ludności Polski pod względem narodowościowym i wyznaniowym w dobie powojennej*, „Studia Narodowościowe” 1, 1931.
- Książek J., *Wspólnota losu czy wspólnota tożsamości? Uchodźcy kontra repatrianci*, „Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny” 2, 2019.

⁴¹ Odpowiedź na zapytanie nr 2364 w sprawie repatriantów z Republiki Kazachstanu, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BYDK3D> (dostęp: 21.02.2023).

⁴² J. Książek, *Wspólnota losu czy wspólnota tożsamości? Uchodźcy kontra repatrianci*, „Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny” 2, 2019, s. 239.

- Kumaniecki J., *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Państwem Radzieckim 1918–1943*, Warszawa 1991.
- Kurenda M., *Polityka repatriacyjna Polski. Zarys ewolucji rozwiązań instytucjonalno-prawnych w latach 1918–1998*, „Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu”, 1999.
- Łazor J., *Polityka migracyjna Drugiej Rzeczypospolitej — próba syntezy*, [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. 2, red. P. Grata, Rzeszów 2015.
- Majchrzak M., *Doświadczenia Europy Zachodniej w dziedzinie migracji*, „Polityka Społeczna” 3, 1995.
- Marciniak W., *Uwagi o genezie polsko-radzieckiej umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r.*, [w:] *Studia i szkice z dziejów XX wieku*, red. A. Głowacki, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 91, 2013.
- Marciniak W., *Uwagi o kontekstach znaczeniowych pojęcia „repatriacja” z ZSRR oraz o nabywaniu z jej tytułu obywatelstwa polskiego*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 18, 2017.
- Maryjański A., *Współczesne wędrówki ludów. Zarys geografii migracji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986.
- Okólski M., *Cechy najnowszych migracji międzynarodowych*, „Biuletyn Migracyjny” 42, 2013.
- Patek A., *Polacy w Rosji i ZSRR*, [w:] *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska-Cegłowa, Poznań 1992.
- Rymarczyk J., *Migracje siły roboczej do krajów EWG i jej konsekwencje społeczno-gospodarcze*, Poznań 1986.
- Sula S., *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*, Warszawa 2013.
- Wójcik-Żołądek M., *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*, „Studia BAS” 4, 2014.
- Wyszyński R., *Przesiedlenia ludności polskiej z ZSRR w latach 1920–1960*, „Studia BAS” 2, 2013, nr 34.
- Żołądowski C., *„Pierwsza repatriacja”. Powroty i przyjazdy osiedleńcze do Polski ze Wschodu po I wojnie światowej*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 1, 2017.
- Żornaczuk T., *Bałkańskie domino: niepewna przyszłość nowego szlaku migracyjnego przez Chorwację i Słowenię*, „Biuletyn PISM” 92, 2015.

Akty prawne

- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku, Dz.U. z 1921 r. Nr 49, poz. 300.
- Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 roku o obywatelstwie Państwa Polskiego, Dz.U. z 1920 r. Nr 7, poz. 44.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 roku o obywatelstwie polskim, Dz.U. z 1951 r. Nr 4, poz. 25.
- Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o cudzoziemcach, Dz.U. Nr 114, poz. 739.
- Ustawa z dnia 9 lipca 2000 roku o repatriacji, Dz.U. z 2019 r., poz. 1472.
- Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim, Dz.U. z 2012 r. poz. 161.

Źródła internetowe

- Migration in EU — Statistics and Facts*, <https://www.statista.com/topics/4046/migration-in-europe/>.
- Odpowiedź na zapytanie nr 2364 w sprawie repatriantów z Republiki Kazachstanu*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BYDK3D>.
- Pół miliona cudzoziemców z ważnymi zezwoleniami na pobyt*, <https://udsc.prowly.com/151013-pol-miliona-cudzoziemcow-z-waznymi-zezwoleniami-na-pobyt>.